

ISLAMOFOBIA. KONTEKSTY

MONIKA BOBAKO

Tak zwany kryzys uchodźczy z 2015 roku doprowadził do tego, że islamofobia w Polsce została gwałtownie upolityczniona i stała się jednym z najmocniej eksponowanych elementów nacjonalistycznego dyskursu. Kryzys ten jednak przyczynił się także do tego, że środowiska liberalne i lewicowe stanęły w obliczu konieczności przemyślenia własnego stosunku do „kwestii muzułmańskiej”. Odnosiła się ona wcześniej do konglomeratu raczej abstrakcyjnych problemów, które rzekomo charakteryzowały wielokulturowe, postkolonialne społeczeństwa zachodnie i które były postrzegane jako dosyć odległe od polskich realiów. Ta abstrakcyjność ułatwiała bezrefleksyjne przyjmowanie orientalistycznych – a w konsekwencji także islamofobicznych – schematów w postrzeganiu islamu i muzułmańskich mniejszości w Europie. Z jednej strony, umożliwiała przeoczenie ksenofobicznego potencjału tych schematów, z drugiej – także własnego współdziałania w budowaniu przy ich pomocy antymuzułmańskich postaw w społeczeństwie. Nawet pobieżny rzut oka na niedawną przeszłość pozwala zobaczyć, że nie tylko w dyskursach polskich środowisk prawicowych i nacjonalistycznych pojawiały się islamofobiczne elementy. Mam tutaj na myśli afirmację antyislamskich narracji spod znaku Oriany Fallaci czy Samuela Huntingtona, traktowanie świata muzułmańskiego jako antytezy zachodniej nowoczesności, utożsamianie islamu z barbarzyństwem, uciskiem kobiet i quasi-średniowiecznym fanatyzmem religijnym, a także niedostrzeżenie islamofobicznych przesłanek leżących u podstaw „wojny z terroryzmem”, zachodnich interwencji militarnych w Iraku oraz Afganistanie czy polityki izraelskiego państwa prowadzonej wobec Palestyńczyków. Różne warianty tych przekonań w mniejszym lub

większym stopniu ukształtowały postawy wobec islamu zajmowane w Polsce także po liberalnej i lewicowej stronie politycznego spektrum.

Wplecenie islamofobii w brutalne dyskursy antyuchodźcze, które zdominowały polską sferę publiczną w 2015 roku, znacząco zreorganizowało przestrzeń, w jakiej obecnie w naszym kraju mogą toczyć się dyskusje na temat islamu i muzułmańskiej imigracji z globalnego Południa. Kontekstem tych dyskusji jest bezprecedensowa eskalacja antymuzułmańskiej ksenofobii, sprzężona z polityczną mobilizacją wokół idei nacjonalistycznych i antyunijnych, często powiązanych z katolickim neotradycjonalizmem, które głoszone są i wcielane w życie przez dominujące siły polityczne w Polsce. Wyrazem tej eskalacji jest wszechobecność antyislamskiej mowy nienawiści, również w mainstreamowych mediach publicznych, zalew „fake newsów” dotyczących mniejszości muzułmańskich w Europie, a także mnożące się przypadki ulicznej przemocy wymierzonej w „obcych” kojarzonych z islamem. Sytuacja ta sprawia, że konieczne okazuje się nie tylko znalezienie praktycznych sposobów na przeciwstawienie się normalizacji islamofobii w polskiej sferze publicznej, ale także wypracowanie przez środowiska „progresywne” konceptualnie pogłębionego, nieislamofobicznego stanowiska.

Jak pokazywałam w książce *Islamofobia jako technologia władzy. Studium z antropologii politycznej* (2017), jest to zadanie niełatwe z powodów wykraczających poza doraźne uwarunkowania polityczne. Wiąże się ono bowiem z koniecznością znalezienia nowych ram pojęciowych, które nie reprodukowaliby orientalistycznego przeciwstawienia między wyobrażonym „islamem” z jednej strony, a wartościami takimi jak emancypacja, prawa człowieka, upodmiotowienie kobiet, wolność seksualna, demokracja z drugiej. Z całą pewnością punktem wyjścia dla tych poszukiwań powinna być rzetelna diagnoza dotycząca politycznych, ekonomicznych i kulturowych źródeł współczesnej islamofobii, która uwzględniałaby także szersze historyczne i społeczne konteksty tego zjawiska. Prezentowany numer *Praktyki Teoretycznej*, zatytułowany *Islamofobia. Konteksty* przygotowany został z myślą o tym, aby polskim czytelnikom i czytelnikom dostarczyć punktów odniesienia, umożliwiających szersze spojrzenie na kwestię antymuzułmańskiej ksenofobii. Z oczywistych powodów materiał prezentowany w numerze porusza tylko niewielki wycinek problemów wiążących się z tą kwestią, mamy jednak nadzieję, że okaże się on przydatny dla tych, którzy takim szerszym spojrzeniem są zainteresowani.

Wśród zamieszczonych w numerze tekstów znajduje się pięć artykułów polskich autorek i autorów oraz cztery przekłady artykułów zagranicznych. Numer otwiera esej Dariusza Kołodziejczyka *Stosunki dawnej Rzeczypospolitej z Turcją i Tatarami: Czy naprawdę byliśmy przedmurzem Europy?*. Autor sięga w nim do historii politycznych relacji między władcami polskimi oraz ich partnerami z krajów muzułmańskich i dowodzi, że wbrew rozpowszechnionym wyobrażeniom, sugerującym rzekomo „naturalny”, religijnie ugruntowany antagonizm między chrześcijaństwem i światem islamu, relacje te cechowały się

pragmatyzmem i nastawieniem na współpracę. W tym kontekście pokazuje m.in. paradoks, jaki łączy się z pośmiertnymi losami Jana III Sobieskiego, który nie będąc bynajmniej zwolennikiem antymuzułmańskiej polityki, stał się ikoną współczesnych ruchów antyislamskich. Podważając wyobrażenie Polski jako przedmurza chrześcijaństwa, Kołodziejczyk przypomina także o ogromnym nadziejach, jakie dziewiętnastowieczne polskie elity na emigracji wiązały z Turcją, która jako kraj sympatyzujący z Polską miała stać się ważnym wsparciem w jej walce o niepodległość.

Teksty zamieszczone w kolejnej sekcji, zatytułowanej „Islamofobia jako formacja ideologiczna”, dotyczą czasów współczesnych. Każdy z nich porusza inną problematykę, łączy je jednak to, że pozwalają przyjrzeć się islamofobii przez pryzmat ideologicznych funkcji, jakie pełni ona zarówno w Polsce, jak i w szerszym, globalnym kontekście. W artykule zatytułowanym *Od walki klas do zderzenia cywilizacji. Geopolityka i ekonomia polityczna islamofobii* Przemysław Wielgosz przedstawia kluczowe wydarzenia polityczne i procesy ekonomiczne, które od lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku tworzyły ramę dla rozwijających się na Zachodzie nastawień antyislamskich. Rekonstruuje zmieniające się relacje krajów zachodnich z państwami muzułmańskimi, autor podkreśla rolę, jaką w kształtowaniu tych relacji odegrały przemiany w zakresie funkcjonowania systemu kapitalistycznego, które doprowadziły do wykrystalizowania się jego neoliberalnej postaci. Ta historyczna trajektoria powiązana jest w tekście z kryzysem narracji lewicowych, szczególnie widocznym od lat dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku. Jak pokazuje Wielgosz, kryzys ten zaowocował marginalizacją perspektywy społeczno-ekonomicznej skupionej na problematyce relacji klasowych i spowodował zastąpienie jej retoryką różnic religijno-kulturowych, która stała się płodnym gruntem dla różnego rodzaju dyskursów ksenofobicznych, w tym – islamofobii. Marcin Starnawski w tekście *Populizm antyislamski a socjalizacja polityczna w kontekście polskim* podejmuje natomiast kwestię rozwoju islamofobii w Polsce w powiązaniu z obserwowaną w ostatnich latach intensyfikacją politycznej mobilizacji wokół idei nacjonalistycznych. Autor przedstawia islamofobię jako element szerszego konglomeratu ideologicznego, w którym pod hasłami „antysystemowości” pojawiają się także wątki antysemickie, antyliberalne i antylewicowe, silnie zintegrowane z dyskursem kontestującym Unię Europejską. Starnawski zwraca przy tym uwagę na szczególną rolę, jaką konglomerat ten pełni w socjalizacji młodego pokolenia w Polsce, i – podobnie jak Wielgosz – jego źródeł upatruje w specyfice współczesnych relacji kapitalistycznych.

Kolejne artykuły, zamieszczone w sekcji „Islam i ontologie wrogości”, to przekłady fragmentów książek dwóch znanych autorów, których prace na różne sposoby podejmują problem konstruowania islamu i muzułmanów jako zagrożenia dla Zachodu czy Europy. Pierwszy z tych tekstów pochodzi z książki Gila Anidjara *The Jew, the Arab. A History of the Enemy* wydanej w 2003 roku przez Stanford University Press. Autor zarysowuje w nim swój

projekt poszukiwania filozoficznej koncepcji wroga, która w jego ujęciu musi wiązać się z pytaniem o teologiczno-polityczną konstytucję Europy. Kluczowa okazuje się tu także kwestia tego, jak w toku swojej historii, zwłaszcza tej obejmującej okres zachodniej ekspansji kolonialnej, Europejczycy zarządzali populacjami swoich kolonialnych poddanych, wytwarzając kategorie rasy i etniczności, instytucjonalizując różnice kulturowe i ustanawiając grupowe hierarchie, które często stawały się źródłem późniejszych krwawych konfliktów, czystek i ludobójstw. Jednym z głównych powodów, dla których tekst Anidjara znalazł się w niniejszym numerze *Praktyki Teoretycznej*, jest jednak to, że proponuje on konceptualizację ściśle wiążącą europejskie podejście do Arabów (jako „paradygmatycznych” wyznawców islamu) ze stosunkiem do Żydów jako wewnętrznych „innych” Europy. Motyw relacji arabsko-żydowskich w ich wariancie ukształtowanym przez konflikt izraelsko-palestyński (a także przez dyskurs „cywilizacyjnego” antagonizmu między „islamem” i „Zachodem”) pojawia się również w artykule zatytułowanym *Terroryzm* autorstwa Talala Asada. Tekst ten jest pierwszym rozdziałem książki Asada *On Suicide Bombing*, która ukazała się w 2007 roku nakładem wydawnictwa Columbia University Press. Autor problematyzuje tu zachodni dyskurs „wojny z terroryzmem” i umieszcza go w kontekście szerszej refleksji nad zagadnieniami przemocy politycznej oraz różnych sposobów jej konceptualizowania oraz legitymizowania (a także delegitymizowania). Głównym tematem jego rozważań jest kwestia relacji między kategoriami wojny i prawomocnej przemocy stosowanej przez państwo, a tymi formami przemocy i zabijania, które określane są mianem terroryzmu.

Kolejna sekcja, zatytułowana „Antysemityzm i islamofobia: punkty sprzężeń”, zawiera dwa artykuły, w których podjęte zostały kwestie paralelności i zderzeń zachodzących między zjawiskami antysemityzmu i islamofobii. Tekst Paula A. Silversteina *Fantazja i przemoc wyobraźni religijnej: islamofobia i antysemityzm we Francji i Afryce Północnej* jest przekładem rozdziału, który ukazał się w wydanym przez Indiana University Press tomie zbiorowym z 2010 roku *Islamophobia/Islamophilia*, zredagowanym przez Andrew Shryocka. Autor rekonstruuje dwudziestowieczną historię przemocy, której doświadczają żyjące we Francji mniejszości etniczne wywodzące się z Afryki Północnej, oraz przedstawia genealogię francuskiej islamofobii, która ma swoje korzenie w okresie kolonializmu i instytucjonalizuje się dzięki współczesnej „wojnie z terroryzmem”, a także nabiera nowych znaczeń w kontekście intensyfikującego się konfliktu palestyńsko-izraelskiego. Silverstein pokazuje jednocześnie zmieniające się formy politycznej mobilizacji i oporu, poprzez które wspomniane mniejszości przeciwstawiają się ich systemowemu wykluczeniu i rasizmowi. Zwraca przy tym uwagę na niefortunną historyczną trajektorię, która w coraz większym stopniu przeciwstawia Żydów muzułmanom i przyczynia się do tego, co w kolejnym tekście zamieszczonym w tej sekcji, tj. w artykule mojego autorstwa *Węzeł palestyński. „Nowy antysemityzm”, islamofobia i pytanie o nie-islamofobiczną Europę*, nazywam „negatywnym sprzężeniem zwrotnym” między islamofobią

i antysemityzmem. W tekście tym podejmuję ideę przywołanego wcześniej Gila Anidjara, zgodnie z którą analizowanie europejskiego stosunku do Arabów (muzułmanów) powinno być zawsze splecione z analizą tego, jak Europa odnosiła się i odnosi do swoich żydowskich „innych”. Ta perspektywa pozwala nie tylko naświetlić ściśle związane z konfliktem palestyńsko-izraelskim dyskurs „nowego antysemityzmu” i pokazać jego islamofobiczne implikacje, ale także sproblematyzować leżące u jego podstaw założenia dotyczące tego, czym jest Europa. W moim przekonaniu ważnym punktem wyjścia do poszukiwań nie-islamofobicznej wizji europejskości mogą być idee rozwijane pod hasłem postsyjonizmu, a także figura Żyda mizrachijskiego, symbolicznie łącząca to, co żydowskie, i to, co arabskie.

Artykuły zamieszczone w ostatniej sekcji, zatytułowanej „Polityki emancypacyjne i islamofobia”, dotyczą problemu wspierania antymuzułmańskich postaw przez niektóre ruchy emancypacyjne. Jak pokazuje Saba Mahmood w tekście *Religia, feminizm i imperium: nowe ambasadorki islamofobii* (pochodzącym ze zbioru *Feminism, Sexuality, and the Return of Religion* zredagowanego przez Lindę Martín Alcoff oraz Johna D. Caputo i wydanego przez Indiana University Press w 2011 roku), dzieje się tak m.in. w przypadku niektórych nurtów zachodniego feminizmu liberalnego. Dotyczy to zwłaszcza tych nurtów, które nie problematyzują własnego udziału w polityce zachodniej supremacji i które nie dostrzegają paraleli między własną polityczno-intelektualną pozycją, a historycznym, niechlubnym stanowiskiem zachodnich feministek wspierających europejski kolonializm w dziewiętnastym wieku i w pierwszej połowie wieku dwudziestego. Jak pokazuje autorka, problemem jest tu, z jednej strony, cyniczna instrumentalizacja dyskursów feministycznych przez politycznych aktorów promujących imperialistyczne interwencje w krajach muzułmańskich, z drugiej – niezdolność liberalnego feminizmu do wyjścia poza takie rozumienie islamu, które utożsamia go z uciskiem i przemocą wobec kobiet. Analogiczny problem przedstawia w swoim eseju recenzyjnym „*Jedząc kebaba...*”. *Zwierzęta i zwierzęcość a islamofobia* Marianna Szczygielska. Autorka dokonuje przeglądu literatury podejmującej kwestie, które znajdują się na styku islamofobii oraz praw zwierząt, i pokazuje, że niezwykle często postępowy język wyzwolenia nie-ludzkich podmiotów od cierpienia wplata się w ksenofobiczne narracje wymierzone w muzułmanów (a czasem także w Żydów). Nie dając łatwego rozwiązania sygnalizowanego problemu, analizy Szczygielskiej pokazują jednak, że przejrzystość konfliktu między prawami zwierząt a prawami mniejszości religijno-kulturowych oraz fundujący go binaryzm są pozorne, bowiem konflikt ten w istocie skrywa wiele innych kontrowersji dotyczących uboju zwierząt w ogóle (nie tylko *halal*). Stoją za nim urasabiające definicje tego, co humanitarne, a także kwestie neoliberalnego instrumentalizowania praw mniejszości religijnych, praw pracowniczych osób zatrudnionych w przemyśle mięsny czy stosunku do natury.

W numerze znajduje się także obszerny dział Varia. Otwiera go tekst Piotra Juskowiaka, w którym krytyczne studia miejskie oraz Marksowskie analizy dotyczące „niszczenia przestrzeni

przez czas” wykorzystane zostały do reinterpretacji przemian we współczesnej logistyce. Kolejnym artykułem jest tekst Eliasza Robakiewicza poświęcony teorii politycznej Ellen Meiksins Wood (przede wszystkim koncepcji przejścia od feudalizmu do kapitalizmu). Obok tekstu Robakiewicza publikujemy tłumaczenia dwóch tekstów Wood: *Od możliwości do imperatywu: historia rynku* oraz *Agrarne początki kapitalizmu*. Dział Varia uzupełnia dyskusja na temat książki Kacpra Pobłockiego *Kapitalizm. Historia krótkie trwania*, z udziałem autora oraz Jana Sowy.

* * *

Idea niniejszego numeru *Praktyki Teoretycznej, Islamofobia. Konteksty* pojawiła się na marginesie badań nad islamofobią, które prowadziłam w ramach projektu finansowanego przez NCN (nr 2011/03/B/HS1/01693) i zakończonego w 2017 roku wydaniem wspomnianej już książki *Islamofobia jako technologia władzy. Studium z antropologii politycznej*. Zawarte w numerze przekłady tekstów anglojęzycznych zostały sfinansowane z środków na realizację tego projektu. W powstawaniu numeru istotną rolę odegrał także cykl wykładowy „Kwestia muzułmańska w Europie. Polityczna ekonomia strachu”, który w ramach programu dydaktycznego Pracowni Pytań Granicznych UAM zorganizowałam w semestrze zimowym w roku 2015/2016 – trzy zamieszczone w numerze teksty, autorstwa Dariusza Kołodziejczyka, Przemysława Wielgosza i mojego, zostały napisane na bazie wygłoszonych w tym cyklu wykładów. Numer nie powstałby w obecnym kształcie, gdyby nie osoby, które podjęły się przekładu zawartych w nim tekstów zagranicznych. Joannie Bednarek, Sławomirowi Królakowi oraz Nelly Strehlau bardzo dziękuję za wykonanie tej pracy.

CYTOWANIE: Bobako, Monika. 2017. „Islamofobia. Konteksty” *Praktyka Teoretyczna* 4(26): 8-13.

DOI: 10.14746/prt.2017.4.0

AUTHOR: Monika Bobako

TITLE: Islamophobia. Contexts

ABSTRACT: A short introduction to the special issue of the Theoretical Practice Journal.